

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Факультет психології, політології та соціології

Кафедра психології

**Кваліфікаційна робота -
магістерський дослідницький проект**

053 «Психологія»

на тему:

Причини і умови асоціальної поведінки неповнолітніх

Виконала: здобувач 2 курсу
денного відділення магістратури
галузь знань: 05 «Соціальні та
поведінкові науки» спеціальність
053 «Психологія»

Боднар Л.І.

Керівник: проф. кафедри психології,
докт. психол. н., проф. Лефтеров В.О.

Рецензент: доцент кафедри
психології, канд. психол. н.,
доц. Самара О.С.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ	10
1.1. Організація, етапи та вибірка емпіричного дослідження	10
1.2. Обґрунтування методів та методик емпіричного дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх	14
Висновок до першого розділу	21
РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИН ТА УМОВ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	22
2.1. Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей асоціальної поведінки неповнолітніх	22
2.2. Практичні рекомендації щодо корекції асоціальної поведінки неповнолітніх	33
Висновок до другого розділу.....	36
ВИСНОВКИ	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
ДОДАТКИ	47

ВСТУП

Актуальність. Важливість дослідження та вивчення причин та умов асоціальної поведінки полягає в питанні здорового життя молоді, що зумовлено різноманітними чинниками та умовами. Серед них можна виділити такі: соціальні та економічні зміни в країні, зниження рівня життя багатьох людей, поділ в суспільстві на багатих та бідних, безробіття, ослаблення впливу соціальних інститутів, покликаних займатися вихованням дітей, що загалом призвели до зміни й кримінального середовища.

Психологічний вплив сім'ї на асоціальну поведінку неповнолітніх є важливою проблемою у психології, що можна назвати як основний фактор утворення причин та умов для відхилення поведінки, включаючи особистісні, соціальні, економічні, психологічні, криміногенні та інші фактори, що утворюють соціопатогенез.

Теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел показав, що асоціальна поведінка неповнолітнього, причини та умови її утворюються з формування особистості дитини, що сприяє десоціалізації її у суспільстві, встановлює неправильні моральні цінності, норми поведінки в суспільстві, травмує психологічне здоров'я дитини, впливає на ступінь емоційності та розвитку вольових якостей. Вчені обумовлюють причини та умови відхилення поведінки у неповнолітнього з сімейним неблагополуччям та низки інших соціальних так і психологічних факторів. На сьогодні актуальність теми визначається тим, що психологічно здорове суспільство починається з кожної одиниці особистості окремо та тим, що молоде покоління є майбутнім України. Молодь України за останніми підрахунками становить близько 35% населення та в

наступному саме ця молодь займе свої місця у провідних сферах життя українців [1].

Тому дуже важливо, наразі, приділити достатньо уваги до вивчення саме причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх. щоб мати змогу її попередити та якщо вже є перші прояви асоціалізації в поведінці, знайти способи виправлення та корекції даного явища.

Ми всі зацікавлені в нашому благополучному розвитку та розвитку майбутнього наших дітей. Тому дана проблематика має актуальність завжди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теми асоціальної поведінки завжди приділялось багато уваги та на науковому рівні почалося ще до початку появи психології як самостійної научної дисципліни.

Уявлення про асоціальну поведінку неповнолітнього як таку, що суперечить нормам суспільства, розкривали найбільші мислителі Античності: Платон, Аристотель, Гіппократ та деякі інші. Філософське поняття асоціальної поведінки дозволило сформувати кілька підходів до неї [2].

Потрібно виділити морально-етичні аспекти асоціальної поведінки, які досліджувалися в рамках філософських шкіл стоїків та епікурейців. Асоціальна поведінка трактувалася як відхилення від ідеалу особистості, в якому гармонійно поєднуються «природне та чуттєве» [3].

Природничо-наукові, що мають в собі припущення про залежність індивідуальної свідомості від культурних форм життя, психічного та біологічного (як основи) аспекту. Дана концепція виходить з висновків робіт Авіценни, Аверроеса та Галена [4].

Вивчення асоціальних розладів у поведінці неповнолітніх продовжилося і у Середні віки. В основу тверджень та припущень вчених лягли взаємозв'язки соматичних і психічних хвороб та її прояви. Проблеми

асоціальної поведінки неповнолітнього та загалом його особистості присвячені роботи видатних вчених-богословів П. Абейра і Ф. Аквінського [5].

Епохи Відродження (Б. Телезіо, Х. Уарте), Просвітництва (П. Гольбах, Дж. Локк) також внесли внесок у формуванні розуміння такого явища, як асоціальна поведінка неповнолітнього, щодо розуміння причин її формування [6]. У межах антропології у другій половині XIX ст. асоціальну поведінку взагалі та її перші прояви у дітей вивчали Е. Ротхакер, А. Гаєн та М. Шеллер. Які зробили висновки, що немає прямого взаємозв'язку між асоціальною поведінкою та біологічними властивостями особи але останні впливають на особливості темпераменту або характеру індивіда [7].

На сьогодні, з різних досліджень можна виділити три основні підходи, а саме: соціологічний, психологічний та біологічний.

Соціологічний підхід (Р. Андрусишин, Г. Беккер, С. Селлин, Р. Мертон, Т. Парсонс, М. Gupta, S. Mohapatra & P. Mahantata ін.) пояснюється соціальними причинами: конфліктами, соціальною нерівністю і суперечностями, недосконалістю суспільства та орієнтований на зовнішні форми адаптації, при цьому ігнорує індивідуальність, пристосованість до самого себе й особисте схвалення [8].

З позиції представників психологічного підходу (З. Фройд, Й. Брейер, А. Адлер, К. Юнг та ін.) асоціальна поведінка зумовлена психічними відхиленнями особистості та наявністю різних комплексів. З. Фройд досліджував асоціальну поведінку через призму психічних структур та концепції власної теорії. Даний підхід розглядає асоціальну поведінку у зв'язку з внутрішньо-особистісним конфліктом, деструкцією і саморуйнуванням особистості. Відповідно до нього особа з асоціальною поведінкою несвідомо або усвідомлено прагне до руйнування самоцінності, унікальності та заборони на реалізацію власних задатків. К.

Юнг пов'язував асоціальну поведінку з позиції домінування архетипів, як універсальних символічних образів та комплексів [9,10,11].

Біологічний підхід (Ч. Ломброзо, У. Шелдон та ін.) характеризується певними фізичними особливостями особи, він спрямований на вивчення впливу генетичних і нейрофізіологічних факторів формування та проявів відповідної поведінки. Ч. Ломброзо розробив тип «природженого злочинця» за фізіологічними ознаками (рисами обличчя, зморшками, формою черепа) і за психологічними властивостями (нечутливість до болю та ін.). Дослідження Ч. Ломброзо лягли в основу створеного ним детектора брехні. У. Шелдон обґрунтовував зв'язок між темпераментом, фізичною будовою людини та формами поведінки [12, 13].

За визначенням О. Барабаш, асоціальна поведінка – це поведінка, за якої неповнолітні здійснюють «протиправні вчинки», що пояснюється психофізіологічними змінами в їхньому організмі [14].

Як зауважує В. Кузьменко, до асоціальної поведінки, вживаються слова, що викликають явно негативні асоціації: девіант, адикт, девіантна і антисоціальна поведінка тощо. Разом з тим у роботі з конкретною особистістю необхідно свідомо уникати використання термінів з нищівним відтінком, а також навішування ярликів. Слід пам'ятати, що, по-перше, поведінкові проблеми надзвичайно широко поширені. По-друге, межі відхиленої поведінки часто досить важко визначити. Зміни в суспільстві призводять до зміни норм, а отже, і видів поведінкових девіацій. Але самі норми й відхилення від них є невід'ємною частиною будь-якої соціальної системи. Отже, на соціальному рівні відхилена поведінка – це тільки одна з можливих форм взаємовідносин між суспільством і особистістю [15].

Мета дослідження теоретико-емпірично дослідити причини та умови асоціальної поведінки неповнолітніх задля попередження такої

поведінки та для розробки практичних рекомендацій щодо корекції асоціальної поведінки.

Завдання:

1. Провести аналіз основних наукових підходів щодо розуміння асоціальної поведінки неповнолітнього та причин і умов її виникнення.
2. Вивчити теоретичні матеріали та проаналізувати попередні дослідження щодо причин та умов виникнення асоціальної поведінки неповнолітнього.
3. Дослідити емпірично причини та умови асоціальної поведінки неповнолітнього.
4. Розробити та апробувати практичні рекомендації корекції асоціальної поведінки неповнолітніх для попередження причин та умов її виникнення.

Об'єкт – асоціальна поведінка неповнолітнього.

Предмет дослідження: причини та умови формування асоціальної поведінки неповнолітнього.

Методологічні та теоретичні основи дослідження. Для досягнення мети кваліфікаційної роботи було використано наступні методи дослідження: теоретичні (структурування, синтез, аналіз, порівняння, узагальнення та систематизація наукової літератури); емпіричні (психодіагностичне тестування, бесіда, тренінг, графічна та таблична ілюстрація результатів); Метод логічного узагальнення був використаний для теоретичного обґрунтування поставлених завдань. Метод психодіагностичного тестування включав у себе наступні методики: методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса–Даймонда, методика діагностики агресії та ворожості (опитувальник А. Басса и М. Перри), методика діагностики схильності учнів до шкідливих

звичок розроблений Усович М.В та методика «Шкала самооцінки» Розенберга. Всі методики розраховані на підлітковий та юнацький вік.

Елементи наукової новизни, полягають у тому, що в даному дослідженні емпіричним шляхом було доведено, що проблеми асоціальної поведінки неповнолітніх, при комплексному характері впливів- зовнішні фактори більш за все знаходять підтримку у внутрішніх змінах особистості, сприяють її позитивному розвитку. В той же час існують ряд об'єктивних та суб'єктивних причин виникнення асоціальної поведінки, які впливають на розвиток ще не сформованої особистості підлітка.

Асоціальна поведінка розвивається та формується під впливом різноманітних соціально-психологічних умов та причин, зокрема: сім'я, соціальне оточення, соціальне положення, матеріальне становище, психологічний розвиток, звички, культура, тощо.

Результати, що були отримані шляхом кількісної, якісної та статистично-математичної обробки показали, що для більшості опитаних неповнолітніх респондентів, що мають асоціальну поведінку притаманні негативні, деструктивні якості в поведінці на відмінну від опитаних неповнолітніх без ознак такої поведінки. Також дані отримані з досліджень підтверджують та розкривають різноманіття причин та умов розвитку асоціальної поведінки неповнолітніх.

Практичне значення результатів дослідження полягає у виявленні наукової та психологічної ефективності використання запропонованих методик на практиці. В роботі представлено та розроблено практичні рекомендації щодо попередження та корекції причин і умов асоціальної поведінки неповнолітніх. Запропоновано ряд вправ та завдань, зокрема: лекції, семінари, тренінги та ігрові вправи, дискусійні обговорення та робота з психологами.

Проведене дослідження не може охопити всієї проблематики причин і умов асоціальної поведінки, але в перспективі це може покласти початок,

для більш об'ємного та широкого дослідження даної теми та для отримання більш конкретних та вмотивованих результатів дослідження з теми причин і умов асоціальної поведінки неповнолітніх.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, що об'єднують чотири підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг основного тексту роботи викладено на 41 сторінках.

РОЗДІЛ І. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Організація, етапи та вибірка емпіричного дослідження

Для дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх серед різновидів психологічних досліджень є емпірично дослідження, яке дозволяє провести аналіз отриманих результатів в межах відповідних умов та пояснити формування та розвиток причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх.

Основним завданням на цьому етапі було розробити напрямки емпіричного дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх, його організація, формування вибірки та визначення комплексу методів та методик, що є основним для досягнення визначеної мети в роботі та досягнення поставлених задач.

Процес розробки емпіричного дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх передбачав: побудову стратегії дослідницької поведінки; володіння психодіагностичним інструментарієм; написання теоретично-діагностичного висновку отриманих емпіричних даних в результаті проведення психодіагностичного дослідження та аналізу наукової літератури за темою роботи.

Психологічне дослідження включає в себе ряд необхідних етапів, серед яких науковці виділяють наступні етапи досліджень: визначення теми, мети, завдань дослідження; вивчення теоретичного матеріалу за темою дослідження та його аналіз; проведення експериментального дослідження; аналіз та описування отриманих результатів; формування науково-методичних рекомендацій або пропозицій, випробування досягнень та результатів дослідження на практиці.

Емпіричне дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх проходило у декілька етапів, а саме:

1) підготовчий етап (початковий)- (створення програми емпіричного дослідження, формування вибірки, вибір психодіагностичних інструментів для дослідження, зокрема методів та методик дослідження);

2) психодіагностичний етап (підготовчий)- (застосування методів та методик дослідження, збір всіх емпіричних результатів);

3) аналітичний етап (кінцевий)- (математико-статистична обробка та аналіз результатів, ілюстрація отриманих даних).

Та доречно було б виділити, ще як один етап розробку та апробування програми корекції досліджуваного явища, а саме його попередження. Під час даного етапу, після обробки та аналізу отриманих результатів дослідження, на думку автора потрібно розробити тренінг корекції, який полягає в усуненні причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх.

Отже, початковий етап емпіричного дослідження полягає у теоретичному з'ясуванні причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх, з огляду психологічної науки, а також у виборі психодіагностичних інструментів, що за допомогою методів та методик підібраних для дослідження допоможе провести діагностику причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх.

Даний етап включав пошук друкованих та електронних українських джерел, що допомогло досягти теоретичного аналізу проблеми причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх. Для емпіричного дослідження використовувалися також результати теоретичного аналізу зарубіжних джерел, що направлені на дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх.

На психодіагностичному етапі дослідження було визначено методи та методики для проведення емпіричного дослідження причин та умов

асоціальної поведінки неповнолітніх. Потрібно розділяти дані поняття та не ототожнювати так, як метод - це прийом або спосіб наукового пізнання, а методика - це інструмент або прийом проведення діагностичної роботи. Також, на даному етапі, було вибрано необхідні для емпіричного дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх матеріалів, тестів. Під час вибору методик дослідження теми роботи до них висувались ряд вимог, а саме: відповідність методики меті дослідження та предмету роботи; надійність та об'єктивність опитувальників; чіткість інструкцій щодо проведення дослідження; можливість враховувати, як саме розуміється автором явище з отриманих результатів, та яку воно має структуру.

Останній етап дослідження було зосереджено на обранні респондентів. Респонденти обиралися за двома критеріями, а саме: 1) неповнолітні з ознаками асоціальної поведінки та 2) неповнолітні без таких наявних ознак. Кількість респондентів за першим критерієм- 20 учасників, за другим критерієм- 20 учасників. Вік респондентів від 14 до 17 років. Кожен респондент пройшов тестування вибраних методик, які були обрані для психодіагностичного дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх.(Табл. 1.1)

Надійність та об'єктивність вибірки реалізовувалось: тим, що в емпіричному дослідженні взяли участь респонденти різного віку та те. Що респонденти мають різні психологічні особливості, кажемо про ознаки асоціальності в поведінці неповнолітніх респондентів.

На етапі психодіагностичного дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх були проведені тестування респондентів за обраними діагностичними методиками. Тестування проводилося у шкільних закладах та коледжах за безпосередньою участю респондента та дослідника (тестувальника).

Для участі у такому тестуванні респондент отримує опитувальник в якому містяться питання з варіантами відповідей та у зручний для нього час та в спокійній обстановці відповідає на запитання. Респонденти обиралися за їх власним бажанням та заінтересованістю. Інформування респондентів про опитування відбувалося за допомогою вчителів та батьків. Даний спосіб дослідження є зручним для респондентів так, як респондент не витрачає зайвого часу для прибуття кудись, а проходить тестування за місцем навчання та респонденту для проходження тесту потрібно мати тільки кулькову ручку, що спрощує його опитування.

Останній етап дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх складався з аналізу та ілюстрації отриманих результатів та даних. Математично та систематизовано було здійснено обробку отриманих емпіричних даних. Для обробки та ілюстрації отриманих даних, вони були перенесені на електронні носії та в наступному були сформовані в кінцеві результати за допомогою програми Microsoft Excel.

Під час аналізу та ілюстрації отриманих результатів та даних, були враховані такі правила: як наявність зацікавленості респондента в дослідженні, розуміння правил та інструкції відповідного тестування, допущення помилок та можливість їх виправлення, тощо.

Останнім кроком та підсумовуючи теоретичні джерела інформації, дослідження отриманих результатів та ілюстрації їх стосовно теми роботи причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх, було розроблено та апробовано програму тренінгу корекції асоціальної поведінки неповнолітніх для попередження причин та умов її виникнення.

Таблиця 1.1

Характеристика вибірки емпіричного дослідження

Обрані респонденти	Кількість	Вік, років	Кількість
Неповнолітні з ознаками асоціальної поведінки	20	14	3
		15	4
		16	6
		17	7
Неповнолітні без ознак асоціальної поведінки	20	14	3
		15	4
		16	6
		17	7

1.2. Обґрунтування методів та методик емпіричного дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх

Під час вивчення причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх було використано систему теоретичних та практичних методів наукового дослідження, а саме: теоретичні (структурування, синтез, аналіз, порівняння, узагальнення та систематизація наукової літератури); емпіричні (психодіагностичне тестування, бесіда, тренінг, графічна та таблична ілюстрація результатів); Метод логічного узагальнення був використаний для теоретичного обґрунтування поставлених завдань.

В процесі, вивчення причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх було використано 4 методики:

1) Методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса–Даймонда;

2) Методика діагностики агресії та ворожості (опитувальник А. Басса и М. Перри);

3) Методика діагностування схильності учнів до шкідливих звичок розроблений Усович М.В;

4) методика «Шкала самооцінки» Розенберга.

Методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса–Даймонда.

Даний опитувальник був розроблений для вивчення особливостей соціально-психологічної стійкості та зв'язок з цією рисою особистості.

Матеріал особистісного опитувальника представлено 101 твердженням, які сформульовані в третій особі однини, без використання будь-яких займенників. Така форма була використана авторами для того, щоб уникнути впливу прямого ототожнення.

У методиці передбачено 6 інтегральних показників:

- 1) "Адаптація";
- 2) «Прийняття інших»;
- 3) "Інтернальність";
- 4) «Самосприйняття»;
- 5) "Емоційна комфортність";
- 6) "Прагнення до домінування".

Інтерпретація здійснюється відповідно до нормативних даних, розрахованих окремо для підлітків та дорослої вибірки.

Інструкція для проходження даного опитувальника.

У опитувальнику містяться висловлювання про людину, про її спосіб життя, переживання, думки, звички, стиль поведінки. Їх завжди можна спів віднести з нашим власним способом життя [16].

Прочитавши чергове висловлювання опитувальника, потрібно, щоб респондент порівняв його до своїх звичок, свого способу життя та оцінив, якою мірою цей вислів може бути віднесено до нього.

Для того щоб позначити вашу відповідь у бланку, потрібно було обрати один із семи варіантів оцінок, пронумерованих цифрами від 0 до 6, що підходить, на думку респондента:

- 0 - це до мене зовсім не відноситься;
- 1 - мені це не властиво в більшості випадків;
- 2 - сумніваюся, що це можна віднести до мене;
- 3 - не наважуюся віднести це до себе;
- 4 - це схоже на мене, але немає впевненості;
- 5 - це на мене схоже;
- 6 - це точно про мене.

Вибраний варіант відповіді потрібно позначити в бланку для відповідей в комірці, відповідного порядкового номера висловлювання. (Додаток 1).

Дана методика здебільшого використовується у даному дослідженні, щоб виявити безпосередній зв'язок психологічного самовираження та сприйняття себе з асоціальною поведінкою неповнолітнього, як однією з причин такого відхилення.

Методика діагностики агресії та ворожості (опитувальник А. Басса и М. Перри)- особистісний опитувальник агресивності Басса-Перрі.

Методика призначена для діагностики агресивних та ворожих реакцій дитини. Агресивна поведінка сприймається як протилежне адаптивному. Високий рівень агресивності особистості впливає на соціальну поведінку, сприяє прояву суперництва, конфронтації у відносинах та конфліктів з оточуючими людьми, що перешкоджає успішності діяльності. В агресивних проявах можна виділити три основні компоненти:

- 1) Поведінковий компонент - фізична агресія - самозвіт про схильність до фізичної агресії у поведінці.

- 2) Емоційний компонент - гнів – самозвіт про схильність до дратівливості.
- 3) Когнітивний компонент - ворожість - включає підозрілість і уразливість [17].

Інструкція до опитувальника.

До уваги респондентів було запропоновано низку тверджень. Кожне з яких потрібно оцінити за 5-ти бальною шкалою.

На спеціальному бланку навпроти номера твердження позначити хрестик або галочку.

Потрібно обрати той варіант відповіді, який першим спадає на думку респонденту. Не пропускати жодного із запропонованих тверджень.

Опитувальник складається з 25 тверджень та має в кожному з них по п'ять варіантів відповідей. (Додаток 2).

Обробка та інтерпретація результатів.

Під час обробки результатів за ключом підраховується сума балів (шкальних оцінок) за кожною шкалою. При цьому відповіді зі знаком «+» оцінюються у прямому порядку (відповідь «1» оцінюється в 1 бал, «2» – у 2 бали, «5» - у 5 балів), а відповіді зі знаком «-» (затвердження № 11 та 19) оцінюються навпаки (відповідь «1» оцінюється у 5 балів, «2» – у 4 бали, «5» – в 1 бал).

Загалом за опитувальником можна набрати від 24 до 120 балів, з них:

- 1) за шкалою «фізична агресія» – від 9 до 45 балів;
- 2) за шкалою «гнів» – від 7 до 35 балів;
- 3) за шкалою «ворожість» – від 8 до 40 балів.

Висновок про виразність тієї чи іншої ознаки робиться за аналогією зі шкалою нормального розподілу:

- 1) до 30% від загальної кількості балів – відсутність або незначна враженість ознаки;

- 2) вище 60 % від загальної кількості балів – явно виражена ознака, схильність до агресії.

Ключі до опитувальника ВРАQ-24

- 1) Шкала «Фізична агресія» (9 тверджень): «+» 1, 4, 7, 10, 13, 16, 22, 24; «-» 19.
- 2) Шкала «Гнів» (7 тверджень): «+» 2, 5, 8, 14, 17, 20; «-» 11.
- 3) Шкала «Ворожість» (8 тверджень): «+» 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21, 23

Методика призначена для діагностики агресивних та ворожих реакцій дитини, що визначає як основну причину та умову асоціальної поведінки неповнолітнього чи навпаки, стабільність психологічного стану дитини без ознак асоціальної поведінки.

Методика діагностики схильності учнів до шкідливих звичок розроблена Усович М.В.

Вивчивши літературу даного напрямку, я зробила висновок, що опубліковані статистичні дані за даною темою не повністю розкривають реальний масштаб лиха.

Дану методику, я обрала ще й тому, що наркотики, алкоголь і куріння руйнують організм, особливо сильно вони діють на нервову систему людини, паралізуючи її, що впливає на працездатність, психологічний стан дитини.

Мета: Виявлення у респондента проблем з тютюновою, алкогольною та наркотичною залежностями; визначення, наскільки актуальні для класу проблеми алкоголю, тютюнопаління та вживання наркотиків, що є умовою вираження адиктивної поведінки, тобто як асоціальної [18,19].

Опитувальник складався з 10 тверджень, в кожному з яких було представлено по декілька варіантів відповідей.

Інструкція до опитувальника.

Потрібно відверто і чесно відповідати на запитання анонімної анкети, обираючи варіант відповіді, що відповідає дійсності. На

спеціальному бланку потрібно під твердженням обвести правильну відповідь або її підкреслити.

Опрацювання отриманих результатів.

Підраховувати відсоток учнів, які відповіли на запитання з кожної позиції, враховуючи, що на запитання 6 -10 може бути кілька відповідей. Представити відповіді на запитання 1 -10 у вигляді таблиць чи діаграм. Скласти письмовий аналіз ситуацій в класі, відповівши на запитання;

- Чи існує у класі «наркотичний ризик» ?
(Відповідь вважається позитивною, якщо на запитання 1 – 3 більшість учнів обрали відповіді «в», «г», а на запитання 5 – «б».)
- Чи є «наркотичний ризик» для певних учнів класу?
(Відповідь вважається позитивною, якщо на запитання 4 більшість учнів обрали варіанти «б», «в», «г», «д», на запитання 5 – «б».)
- Яке основне і достовірне джерело інформації про школу наркотиків?
(Об'єктивна картина визначається за кількість учнів. Які обрали той чи інший варіант із питань 6,7.)
- Які правопорушення є у школі?
(Об'єктивну картину визначити за кількість учнів, які обрали той чи інший варіант із запитання 8.)
- Чи цікаво школярі проводять вільний час?
(Об'єктивну картину визначити за кількість учнів, які обрали той чи інший варіант із питань 9, 10.) (Додаток 3).

В нашій роботі опитувальник використовувався з метою дослідження залежностей неповнолітніх як однієї з умов визначення асоціальної поведінки неповнолітніх.

Та остання представлена методика «Шкала самооцінки» Розенберга. Метою даної методики є вимірювання самооцінки у соціо-психологічних дослідженнях. Спочатку вона була розроблена для

самооцінки старшокласників, проте з моменту свого розвитку використовувалася з різними групами, включаючи дорослих [20,21,22].

Опитувальник складається з десяти тверджень та для кожного з них представлено по 4 відповіді, які кодовані в балах за запропонованою схемою.(Додаток 4).

Інструкція для проходження опитувальника.

Потрібно визначити, наскільки респондент згоден або не згоден з наведеними нижче твердженнями. Потрібно навпроти проставити відповідну цифру.

4 - повністю згоден

3 – згоден

2 - не згоден

1 - абсолютно не згоден

Ключ і обробка результатів тесту.

За кожну відповідь нараховуються бали відповідно до ключа.

1) прямі запитання: 1,3,4,6;

2) зворотні питання - 2,5,7,8,9,10 - бали в них нараховуються навпаки:

4 = 1, 3 = 2, 2 = 3, 1 = 4.

Рівень самоповаги дорівнює сумі балів.

Самоповага - це суб'єктивна оцінка себе як внутрішньо позитивного так і внутрішньо негативного. Дане дослідження використовується з метою оцінки протилежного стану самоповаги як самоприпинення, що може бути наслідком депресивного стану, тривожності і психосоматичних симптомів, що безпосередньо залежать від ставлення до тестованого його батьків в дитинстві та є можливою причиною асоціальної поведінки неповнолітнього [23].

Висновок до першого розділу

Підводячи підсумки до першого розділу, звернемо увагу, що задля дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх, більш ретельного вивчення даного явища потрібно використовувати різний інструментарій, та також дослідник має володіти необхідними теоретичними знаннями та практичними навичками. У процесі проведення емпіричного дослідження ми проаналізували теоретичні джерела стосовно причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх, обрали необхідний психодіагностичний інструментарій для дослідження проблеми теми, визначили конкретні методики та створили вибірку, що допомогло в дослідженні та вивченні психологічного явища, як причини та умови асоціальної поведінки неповнолітніх.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИН ТА УМОВ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

2.1. Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей асоціальної поведінки неповнолітніх

Причини та умови асоціальної поведінки почали досліджувати за допомогою методики діагностики соціально-психологічної адаптації розроблений Роджерсом–Даймондом.

Метою даної методики є вивчення особливостей соціально-психологічної стійкості та зв'язок з цією рисою особистості. За допомогою даної методики ми можемо виявити у респондента безпосередній зв'язок психологічного самовираження та сприйняття себе з асоціальною поведінкою неповнолітнього, як однією з причин такого відхилення.

За даною методикою передбачено 8 інтегральних шкал:

- 1) «Адаптивність» та «Деадаптивність»-визначає наскільки респондент соціальний індивід;
- 2) «Брехливість» зі знаками «-» та «+»
- 3) «Прийняття себе» та «Не прийняття себе»- уявлення респондента про те хто він є та готовність приймати себе та його самовираження;
- 4) «Прийняття інших чи не прийняття» показує сприйняття особистості інших індивідів;
- 5) «Емоційний комфорт» та «емоційний дискомфорт»-це можливість розуміти респондентом свої емоції за фізичним станом та думками, за зовнішнім виглядом та поведінкою;
- 6) «Внутрішній комфорт» та «Зовнішній комфорт» означає наскільки індивід подається самоконтролю;

7) «Прагнення до домінування» та «відомість»- визначає психологічні особливості респондента до переваги, пригнічування іншої людини при взаємодії та навпаки.

8) «Ухилення від проблем» та «вирішення проблем»

Застосування даної методики дозволило виявити, як деякі психологічні властивості та характерні риси характеру впливають на асоціальну поведінку неповнолітнього та є причиною даного явища.

Методика діагностики соціально-психологічної адаптації дозволила дослідити, який відсоток респондентів, відповідаючи на питання в опитувальнику має знижені психологічно-моральні якості, що можуть бути причиною асоціальної поведінки.

Для демонстрації отриманих даних за нашою першою методикою результати подані у табл. 2.1 та 2.2. У табл. «2.1» представлені неповнолітні респонденти, що мають ознаки асоціальної поведінки, у табл. 2.2 неповнолітні респонденти без виражених асоціальних ознак в поведінці.

Як ми можемо бачити з табл. 2.1 , з результатів у «%» вираженні, що у неповнолітніх респондентів, що мають ознаки асоціальної поведінки більш виражені деструктивні якості, які впливають на їх відношення до себе, до інших та на самовираження, що є як однією з причин асоціального ставлення до життя, асоціальної поведінки. Ми можемо бачити явно знижені психологічно-моральні якості опитуваних.

Щодо результатів респондентів, виражених у табл. 2.2, можна стверджувати, що неповнолітні без виражених асоціальних ознак в поведінці, у «%» вираженні, мають стійкість до вольових-конструктивних якостей та самовираження. Деструктивні ознаки в психологічно-моральних якостях значно нижче ніж у першій групі респондентів, що мають ознаки асоціальної поведінки.

Таблиця 2.1

Неповнолітні респонденти, що мають ознаки асоціальної поведінки.

Шкала дослідження	Позиція за шкалою	Результат у % вираженні	Результат у кількісному вираженні
Шкала 1	Адаптивність	40%	8
	Деадаптивність	60%	12
Шкала 2	Брехливість -	25%	5
	Брехливість +	75%	15
Шкала 3	Прийняття себе	50%	10
	Не прийняття себе	50%	10
Шкала 4	Прийняття інших	30%	6
	Не прийняття інших	70%	14
Шкала 5	Емоційна комфорт	60%	12
	Емоційний дискомфорт	40%	8
Шкала 6	Внутрішній контроль	20%	4
	Зовнішній комфорт	80%	16
Шкала 7	Прагнення до домінування	75%	15
	Відомість	25%	5
Шкала 8	Ухилення від проблем	40%	8
	Вирішення проблем	60%	12

Таблиця 2.2

Неповнолітні респонденти, що без виражених асоціальних ознак в поведінці.

Шкала дослідження	Позиція за шкалою	Результат у % вираженні	Результат у кількісному вираженні
Шкала 1	Адаптивність	75%	15
	Деадаптивність	25%	5
Шкала 2	Брехливість -	20%	4
	Брехливість +	80%	16
Шкала 3	Прийняття себе	70%	14
	Не прийняття себе	30%	6
Шкала 4	Прийняття інших	50%	10
	Не прийняття інших	50%	10
Шкала 5	Емоційний комфорт	80%	16
	Емоційний дискомфорт	20%	4
Шкала 6	Внутрішній контроль	60%	12
	Зовнішній комфорт	40%	8
Шкала 7	Прагнення до домінування	70%	14
	Відомість	30%	6
Шкала 8	Ухилення від проблем	30%	6
	Вирішення проблем	70%	14

Для дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх в ході роботи використовувалася методика діагностики агресії та ворожості. Дана методика дозволила діагностувати агресивних та ворожих реакцій дитини, що може бути як причиною так і умовою асоціальної поведінки неповнолітніх.

Респондентам було запропоновано 24 твердження. Кожне з яких потрібно було оцінити за 5-ти бальною шкалою. На спеціальному бланку навпроти номера твердження респондент мав позначити хрестик або галочку.

Під час обробки результатів за ключом підраховувалась сума балів (шкальних оцінок) за кожною шкалою. При цьому відповіді зі знаком «+» оцінювались у такому порядку (відповідь «1» оцінюється в 1 бал, «2» – у 2 бали, «5» - у 5 балів), а відповіді зі знаком «-» (затвердження № 11 та 19) оцінювались навпаки (відповідь «1» оцінюється у 5 балів, «2» – у 4 бали, «5» – в 1 бал).

Загалом за опитувальником можна було набрати від 24 до 120 балів, з них:

- 1) за шкалою «фізична агресія» – від 9 до 45 балів;
- 2) за шкалою «гнів» – від 7 до 35 балів;
- 3) за шкалою «ворожість» – від 8 до 40 балів.

Висновок про виразність тієї чи іншої ознаки робиться за аналогією зі шкалою нормального розподілу:

- 1) до 30% від загальної кількості балів – відсутність або незначна вираженість ознаки;
- 2) вище 60 % від загальної кількості балів – явно виражена ознака, схильність до агресії.

Для відображення отриманих даних їх подано у табл. 2.3 та табл. 2.4. У табл. «2.3» представлені неповнолітні респонденти, що мають ознаки

асоціальної поведінки, у табл. «2.4» неповнолітні респонденти без виражених асоціальних ознак в поведінці.

Таблиця 2.3

Неповнолітні респонденти, що мають ознаки асоціальної поведінки.

Шкала дослідження	Позиція за шкалою	Результат вираженості у респондента риси у % співвідношенні	Результат у кількісному вираженні
фізична агресія	Виражена до 30%	20%	4
	Вище 60%	80%	16
гнів	Виражена до 30%	25%	5
	Вище 60%	75%	15
ворожість	Виражена до 30%	25%	5
	Вище 60%	75%	15

В даному дослідженні, роблячи висновки з результатів поданих у табл. 2.3 також можна звернути увагу, що неповнолітні респонденти, що мають ознаки асоціальної поведінки давали відповіді, які за шкалами опитувальника оцінюються вище 60 % від загальної кількості балів, що є явною вираженою ознакою схильності до агресії. Високий рівень агресивності особистості впливає на соціальну поведінку, сприяє прояву суперництва, конфронтації у відносинах та конфліктів з оточуючими людьми, що є ознаками асоціальності в поведінці дитини.

Таблиця 2.4

Неповнолітні респонденти, що без виражених асоціальних ознак в поведінці.

Шкала дослідження	Позиція за шкалою	Результат вираженості у респондента риси у % співвідношенні	Результат у кількісному вираженні
фізична агресія	Виражена до 30%	65%	13
	Вище 60%	35%	7
гнів	Виражена до 30%	70%	14
	Вище 60%	30%	6
ворожість	Виражена до 30%	80%	16
	Вище 60%	20%	4

Щодо результатів респондентів, виражених у табл. 2.4, можна стверджувати, що неповнолітні без виражених асоціальних ознак в поведінці, у «%» вираженні, мають менший відсоток, а саме: до 30% від загальної кількості балів, що свідчить про відсутність або незначну вираженість агресії та ворожості в поведінці.

Агресивність та ворожість - це риси характеру, які можуть бути чи успадкованими або набутими рисами у процесі життя, що більше відноситься до психологічного підходу або рисами, що закладені у підсвідомості як інстинкти, що розкриває сутність явища через

біологічний підхід. Що у першому, що у другому випадку це може бути як причинами так й умовами асоціальної поведінки неповнолітніх [24,25].

У дослідженні також було використано методику діагностики схильності учнів до шкідливих звичок розроблену Усович М.В.

Ця методика допомагає дослідити у респондента проблеми з тютюновою, алкогольною та наркотичною залежностями, визначити наскільки актуальні для класу проблеми алкоголю, тютюнопаління та вживання наркотиків. Зокрема, можна дослідити відношення неповнолітніх з асоціальною поведінкою до залежностей. Як відзначалось раніше, за інструкцією респондентам пропонувалося обрати один варіант відповіді серед декількох запропонованих у поставленому твердженні.

Для оцінки та ілюстрації отриманих результатів методики діагностики схильності учнів до шкідливих звичок, а саме: відношення до вище зазначених залежностей неповнолітніх респондентів з асоціальною поведінкою та неповнолітніх респондентів без ознак асоціальної поведінки подано у рис. 2.1 та у рис. 2.2

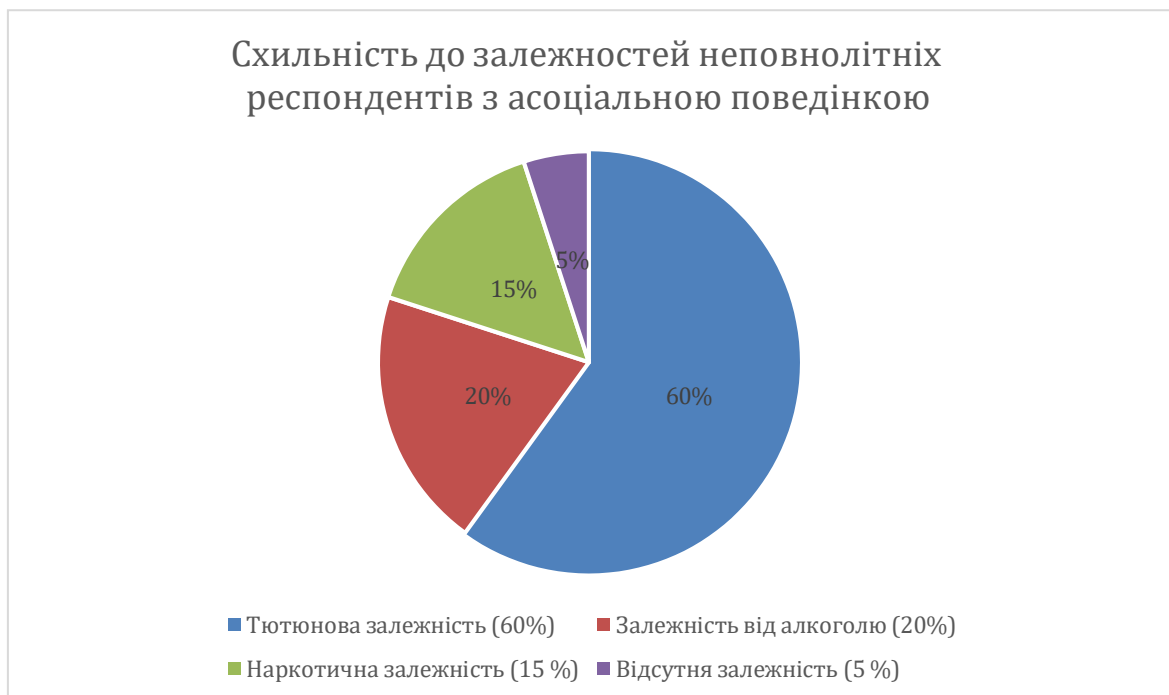

Рис. 2.1 Кількісні дані (%) схильності до залежностей неповнолітніх респондентів з асоціальною поведінкою.

Рис. 2.2 Кількісні дані (%) схильності до залежностей неповнолітніх респондентів без ознак асоціальною поведінкою.

Як видно з рис. 2.1 у 60 % (12 респондентів) опитаних можна відстежити позитивну оцінку до тютюнової залежності. У 20 % (4 респондентів) наглядаємо позитивне ставлення до алкогольної залежності, 15 % (3 респонденти) припадає на позитивне ставлення до наркотичної залежності та тільки 5 % (1 респондент) дає результат негативного відношення до будь-якої з залежностей.

Дослідивши результати схильності до залежностей неповнолітніх респондентів без ознак асоціальною поведінкою, з рис. 2.2 ми бачимо майже зворотні результати, зокрема: у 30 % (6 респондентів) опитаних можна відстежити позитивну оцінку до тютюнової залежності. У 15 % (3 респондента) виявлено позитивне ставлення до алкогольної залежності, 5 % (1 респондент) простежується позитивне ставлення до наркотичної залежності та найбільший відсоток, а саме: 50 % (10 респондентів) дає результат негативного відношення до будь-якої з залежностей.

Оцінивши загальну картину результатів дослідження схильності до залежностей за методикою діагностики схильності учнів до шкідливих звичок (автора Усович М.В.) можна зробити висновок, що у неповнолітніх з асоціальною поведінкою простежується більш високий відсоток позитивного відношення до залежностей ніж у неповнолітніх без ознак асоціальної поведінки. Дані залежності можна назвати як причиною так і умовою асоціальної поведінки неповнолітніх, так як залежності від тютюну, алкоголю та наркотичних засобів значно впливають на рівень життя, самопочуття дитини, світогляд та безперечно на нервову систему, що руйнує емоційний стан підлітка та як наслідок цьому є- неврівноважений психологічний стан неповнолітнього.

Та остання представлена методика «Шкала самооцінки» Розенберга.

Метою даної методики є вимірювання самооцінки у соціо-психологічних дослідженнях. Спочатку вона була розроблена для самооцінки старшокласників, проте з моменту свого розвитку використовувалася з різними групами, включаючи дорослих [26].

Респонденту потрібно було відповісти на десять тверджень, давши відповідь (повністю згоден, згоден, не згоден, абсолютно не згоден) з чотирьох представлених, які кодовані в балах за запропонованою схемою.

Набравши певну кількість балів можна було визначити рівень самоповаги та протилежний стан самоповаги як самоприпинення, що може бути наслідком депресивного стану, тривожності і психосоматичних симптомів, що безпосередньо залежать від ставлення до тестованого його батьків в дитинстві та є можливою причиною асоціальної поведінки неповнолітнього. Результати дослідження подані у табл. 2.5

Як ми бачимо з таблиці, рівень самоповаги у неповнолітніх респондентів з асоціальною поведінкою нижче за рівень самоповаги у іншій категорії респондентів (неповнолітніх без ознак асоціальної поведінки). Бали набрані неповнолітніми респондентами з асоціальною

поведінкою відображають їх низьке ставлення до себе, іншими словами до самоприпинення. Це може свідчити про те, що високий рівень самоприпинення у неповнолітніх з асоціальною поведінкою може бути наслідком депресивного стану, тривожності і психосоматичних симптомів, психологічних проблем неповнолітніх та є як наслідок причиною асоціальної поведінки неповнолітнього.

Таблиця 2.5

Рівень оцінки самоповаги неповнолітніх респондентів з асоціальною поведінкою та неповнолітніх респондентів без ознак асоціальної поведінки.

Респонденти	Рівень самоповаги за ключем тесту в балах	Кількість у (%) співвідношенні	Результат у кількісному вираженні
Неповнолітні з асоціальною поведінкою	Від 1 до 10	40	8
	Від 11 до 20	25	5
	Від 21 до 30	25	5
	Від 31 до 40	10	2
Неповнолітні без ознак асоціальної поведінки	Від 1 до 10	5	1
	Від 11 до 20	15	3
	Від 21 до 30	35	7
	Від 31 до 40	45	9

Зауважимо, що для аналізу результатів та даних було виконано статистичну обробку за допомогою програми Excel.

Кожна з заявлених методик була чітко проаналізована, досліджена та надала важливі результати для розкриття даної проблематики, що були сформовані та відображені у даному розділі.

2.2. Практичні рекомендації щодо корекції асоціальної поведінки неповнолітніх

Схильність до асоціальної поведінки неповнолітнього, за баченням багатьох вчених та дослідників може бути, як набутою рисою так і вродженою. Якщо розглядати асоціальну поведінку, як набуту рису, то потрібно зауважити, що вона формується під впливом різних причин та умов, що оточують дитину, зокрема її сім'я, друзі, соціальне положення, матеріальне становище, психологічний розвиток, звички, культура, тощо.

Проаналізувавши численні психологічні дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх, можна зробити висновок, що для вираження поведінки неповнолітнього як асоціальної потрібні певні умови та причини. Асоціальна поведінка починає формуватися під впливом сімейного середовища, друзів, однолітків. Після цього, до процесу формування даного явища входять дошкільні навчальні заклади, школа та інші установи, вищі навчальні заклади.

Насамперед, для попередження та корегування асоціальної поведінки неповнолітніх, доречним буде розробити певну програму корекції, що зможе охопити різні соціальні та вікові категорії, що допоможе знизити ризик формування причин та умов розвитку асоціальної поведінки у дітей.

Доречно поставити собі завдання перед тим, як сформувати програму корекції та попередження асоціальної поведінки у неповнолітніх, а саме:

- формування обізнаності як дитини, так і батьків щодо причин та умов асоціальної поведінки, та наслідків такого вираження у неповнолітніх;

- формування в навчальних закладах та схожих установах способів виявлення перших проявів асоціальної поведінки у дітей та створення позитивних умов для розвитку протилежної поведінки;

- виховування самоповаги, поваги до інших, контролю власних емоцій та співчуття до інших;

Для попередження та корегування асоціальної поведінки неповнолітніх можна проводити лекції та семінари на теми, зокрема: «Залежність як прояв асоціальної поведінки, важливість здорового способу життя», «Самоповага та самоприниження, самопізнання», «Контроль емоцій та самоконтроль», «Агресія та ворожість як чинники асоціальної поведінки», тощо. До даних лекцій та семінарів можна б було залучити, що дітей, їх батьків та викладачів.

Також для попередження та корегування асоціальної поведінки неповнолітніх доречно було б проводити тренінгові заняття з батьками, щоб сформувати у батьків виховну функцію, як важливої умови соціального та психологічного розвитку дітей. Тренінгові заняття допомогли б виявити й вирішити проблеми, що мають батьки у вихованні дітей, так як сімейні взаємини, на мою думку, є основною як причиною так і умовою асоціальної поведінки неповнолітніх, тому дуже важливим є створення нових моделей взаємовідносин. Можна зауважити, що також тренінгові заняття варто проводити й з неповнолітніми, наприклад у вигляді ігрових вправ, які б корисно впливали на їх поведінку.

На нашу думку, слід відзначити такі корисні вправи, як:

Ігрова вправа "Спірні твердження". Спочатку учасникам у письмовій формі визначають спірні твердження, а потім зачитують їх в голос. Цікаво, що діти недостатньо обізнані про різні види залежності та як вони впливають на якість їхнього життя. Дана ігрова вправа допомогла б неповнолітнім зрозуміти дане явище, як йому чинити опір [27]. (Додаток 5).

Вправа «Шприц» полягає в тому, що дітям потрібно вигадати 10 способів, як можливо запропонувати вживати наркотичні речовини, щоб зацікавити інших та 10 варіантів способів як відмовитися від вживання наркотиків [28]. (Додаток 6).

Вправа «Щоденник самоконтролю». Причини та умови асоціальної поведінки неповнолітніх зазвичай пов'язують з такими факторами, як з психологічними, фізіологічними, генетичними та соціальними, але їх поєднує одне – відсутність самоконтролю. Дана вправа є дуже ефективною для зведення акценту до самопочуття неповнолітнього з асоціальною поведінкою на протязі дня. Дітям пропонується протягом дня фіксувати свою поведінку у спеціальний щоденник, де позначати власні емоції символами, які їм відповідають. Фіксуються позитивні та негативні прояви поведінки, зауваження і все, на що дитина звертає увагу. Так дитині набагато легше зрозуміти свою емоцію та надалі набагато легше її контролювати. Це створює навички у дитини до розпізнання своїх почуттів, заспокоювання себе, самостійно контролювати свої емоції та до емпатії [29]. (Додаток 7).

Такі вправи треба проводити з урахуванням важливих принципів, що виховують позитивні якості у дітей, як: партнерство, щирість, емпатія, творчість, активність, відповідальність. Критеріями для оцінювання ефективності таких вправ має бути виховування нових умінь і навичок, можливість їх використання у власному досвіді, самооцінка та оцінка інших дітей як рівноправних опонентів. Проведення даних вправ має сприяти на позитивно активній настрій, спонукати замислитись над сенсом життя, допомогти організувати здоровий спосіб життя.

Також, було би вдалим для корекції та попередження асоціальної поведінки неповнолітніх проведення дискусійних обговорень та робота з психологами. Дана робота дуже важлива як для батьків так й для викладачів. Під час такої роботи, батьки та викладачі у навчальних

зкладах або інших установах мають можливість отримати знання щодо профілактики асоціальної поведінки неповнолітніх [30].

Треба зауважити, що більшість свого часу діти проводять у навчальних закладах, тому для виховання здорової особистості та її розвитку впливає мікроклімат у даному закладі. Від цього насамперед залежить який у дитини настрій та самопочуття та що безпосередньо впливає на поведінку. Тому викладач або інший представник навчальної установи має приділяти особливу увагу до даної обстановки, середовища в якій знаходяться неповнолітні.

Завдання дорослих попередити асоціальну поведінку неповнолітніх під час навчального процесу та поза навчальним закладом, а якщо є її перші прояви, то визначити її причини та умови, а далі при можливості, разом з батьками скорегувати дане відхилення.

Висновок до другого розділу

Щодо причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх немає єдиної формули або структури для їх дослідження, з якою б погодились вчені різних шкіл науки. В даному розділі дані явища були розкриті через дослідження психологічного підходу, були приведені та проілюстровані результати даних, що були якісно оброблені. В даній роботі було проведено кореляційний аналіз для з'ясування взаємозв'язку причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх з якостями особистості, які набувають у процесі життя.

Отримані результати під час дослідження допомогли сформувані практичні та теоретичні рекомендації щодо попередження та корекції причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх, які можна реалізувати для покращення рівня життя таких дітей та сформувані позитивний світогляд наступного нашого покоління.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеної роботи над дослідженням можна зробити такі висновки:

Було проведено аналіз основних наукових підходів щодо розуміння асоціальної поведінки та причин і умов її виникнення. Можна зазначити, що причини та умови асоціальної поведінки - це складні структури, що утворюють середовище в якому неповнолітні набирають не позитивні якості для розвитку особистості та психологічного, емоційного здоров'я, а навпаки-асоціальні риси.

Аналізуючи ступінь досліджуваної проблеми причин і умов асоціальної поведінки неповнолітніх, доходимо до висновку, що при комплексному характері впливів- зовнішні фактори найбільш ефективно знаходять підтримку у внутрішніх змінах особистості, сприяють її позитивному розвитку. В той же час існують ряд об'єктивних та суб'єктивних причин виникнення асоціальної поведінки, які впливають на розвиток ще не сформованої особистості підлітка. Також потрібно чітко уявляти собі критерії ефективності профілактично-виховного впливу, які дозволяють об'єктивно судити про результативність процесу перевиховання [31].

Асоціальна поведінка розвивається та формується під впливом різноманітних соціально-психологічних умов та причин, зокрема: сім'я, соціальне оточення, соціальне положення, матеріальне становище, психологічний розвиток, звички, культура, тощо.

Вивчено та проаналізовано велику кількість теоретичного матеріалу та попередніх досліджень за даною темою, що надало змогу знайти певні не дослідженні аспекти та відобразити в даному дослідженні. Сформувані критерії аналізу основних підходів та надати перевагу одному з них, як

основному, а саме психологічному підходу до розуміння причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх.

Було сформовано програму для емпіричного дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх, зокрема: обрали методи та психодіагностичні методики, що розкривають мету та завдання даного дослідження. Під час емпіричного дослідження було виділено три етапи його проведення, а саме: підготовчий етап, зокрема було створено вибірку, обрано психодіагностичний інструментарій, а саме методів та методик, тощо; психодіагностичний етап було зібрані та сформовані всі результати та дані дослідження; та аналітичний етап дослідження причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх складався з аналізу та ілюстрації отриманих результатів та даних. Математично та систематизовано було здійснено обробку отриманих емпіричних даних.

Під час аналізу та ілюстрації отриманих результатів та даних, були враховані такі правила: як наявність зацікавленості респондента в дослідженні, розуміння правил та інструкції відповідного тестування, допущення помилок та можливість їх виправлення, тощо.

Для дослідження було використано діагностичний інструментарій, що допоміг у дослідженні причин та умов асоціальної поведінки неповнолітніх, що складався з 4 методик: Методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса–Даймонда; Методика діагностики агресії та ворожості (опитувальник А. Басса и М. Перри); Методика діагностування схильності учнів до шкідливих звичок розроблений Усович М.В; Методика «Шкала самооцінки» Розенберга.

Результати, що були отримані шляхом кількісної, якісної та статистично-математичної обробки показали, що для більшості опитаних неповнолітніх респондентів, що мають асоціальну поведінку притаманні негативні, деструктивні якості в поведінці на відмінну від опитаних неповнолітніх без ознак такої поведінки. Також дані отримані з

досліджень підтверджують та розкривають різноманіття причин та умов розвитку асоціальної поведінки неповнолітніх.

При аналізі даних, ми можемо бачити з результатів, що у неповнолітніх респондентів, що мають ознаки асоціальної поведінки більш виражені деструктивні якості, які впливають на їх відношення до себе, до інших та на самовираження, що є як однією з причин асоціального ставлення до життя, асоціальної поведінки. Ми можемо бачити явно знижені психологічно-моральні якості опитуваних. А щодо неповнолітніх без виражених асоціальних ознак в поведінці, все якраз навпаки, дані респонденти мають стійкість до вольових-конструктивних якостей та самовираження. Деструктивні ознаки в психологічно-моральних якостях значно нижче ніж у групи неповнолітніх респондентів, що мають ознаки асоціальної поведінки.

Також приходимо до висновків, що неповнолітні респонденти, що мають ознаки асоціальної поведінки давали відповіді, які вбачали явну виражену ознаку схильності до агресії, а результати неповнолітніх респондентів без виражених асоціальних ознак в поведінці, мають менший відсоток, таких відповідей, що свідчить про відсутність або незначну вираженість агресії та ворожості в поведінці.

Агресивність та ворожість - це риси характеру, які можуть бути чи успадкованими або набутими рисами у процесі життя, що більше відноситься до психологічного підходу. Тоді, можна бачити це як причинами так й умовами асоціальної поведінки неповнолітніх.

Також, оцінивши отримані загальні дані дослідження схильності до залежностей, можна зробити висновок, що у неповнолітніх з асоціальною поведінкою простежується більш високий відсоток позитивного відношення до залежностей ніж у неповнолітніх без ознак асоціальної поведінки. Дані залежності можна назвати як причиною так і умовою асоціальної поведінки неповнолітніх, так як залежності від тютюну,

алкоголю та наркотичних засобів значно впливають на рівень життя, самопочуття дитини, світогляд та безперечно на нервову систему, психологічний стан неповнолітнього.

Та оцінивши результати за шкалою самооцінки Розенберга, ми можемо бачити, що рівень самоповаги у неповнолітніх респондентів з асоціальною поведінкою нижче за рівень самоповаги у іншій категорії респондентів (неповнолітніх без ознак асоціальної поведінки). Також це свідчить про те, що високий рівень самоприниження у неповнолітніх з асоціальною поведінкою може бути наслідком депресивного стану, тривожності і психосоматичних симптомів, психологічних проблем неповнолітніх та є як наслідок причиною асоціальної поведінки неповнолітнього.

В роботі представлено та розроблено практичні рекомендації щодо попередження та корекції причин і умов асоціальної поведінки неповнолітніх, тому було запропоновано ряд вправ та завдань, зокрема: лекції, семінари, тренінги та ігрові вправи, дискусійні обговорення та робота з психологами. Треба зауважити, що більшість свого часу діти проводять у навчальних закладах, тому для виховання здорової особистості та її розвитку впливає мікроклімат у даному закладі. Від цього насамперед залежить який у дитини настрій та самопочуття та що безпосередньо впливає на поведінку. Тому вчитель, викладач або інший представник навчальної установи має приділяти особливу увагу до даної обстановки, середовища в якій знаходяться неповнолітні [32].

Завдання дорослих попередити асоціальну поведінку неповнолітніх під час навчального процесу та поза навчальним закладом, а якщо є її перші прояви, то визначити її причини та умови, а далі при можливості, разом з батьками скорегувати данні прояви.

У нашій країні вже накопичений великий досвід щодо корекції і попередження асоціальної поведінки, а саме за останні роки було

виконано психологами і соціологами чимало досліджень по вивченню, діагностиці та попередженню причин та умов асоціальної поведінки підлітків.

Також наше проведене дослідження не може охопити всієї проблематики причин і умов асоціальної поведінки, але в перспективі це може покласти початок, для більш об'ємного та широкого дослідження даної теми та для отримання більш конкретних та вмотивованих результатів дослідження з теми причин і умов асоціальної поведінки неповнолітніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.І., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи, Київ
2. Історія філософії: Підручник / Ярошовець В.І., Бичко І.В., Бугров В.А. та ін.; за ред. В.І.Ярошовця. – Київ: Вид. ПАРАПАН, 2002.-93 с.
3. Friedrich Hohenstaufen: Про відмінності в етиці епікурейців та стоїків//2021
4. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. К 75 Психологія здоров'я людини / За ред. І. Я. Коцана.– Луцьк: РВВ Вежа|| Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011.–93 с.
5. Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Історія політичних і правових вчень. — Київ : Юрінком Інтер, 1999. — 207 с.
6. Історія психології: від античності до початку ХХ століття : навч. Посібник. Авт-уклад. О. П. Коханова, кийв-2016. – НВП «Інтерсервіс». –166 с.
7. Сегеда С. Антропологія // Київ, "Либідь", 2001.-69 с.
8. Павлюк О.Д. Характеристика девіантної та делінквентної поведінки неповнолітніх // Київ- режим доступу: [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-26\(55\)-105-128](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-26(55)-105-128)
9. Основи глибинної психології : курс лекцій : навчальний посібник / уклад. Н. В. Гриньова. – Умань : Візаві, 2013. –69 с.
10. Адлер, Г., & Халл, Р.Ф. (2014). Зібрання творів К.Г. Юнга, том 6: Психологічні типи. Принстон, штат Нью-Джерсі: Преса Принстонського університету.
11. Юнг, К.Г. (1951). Аіон: Дослідження феноменології «Я» (Збірник творів, Том 9, частина 2). Принстон, Н.Дж.: Боллінген.

12. Гусар Л. Біологічна концепція Чезаре Ломброзо// 2020 - режим доступу: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.41>
13. Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження. — Київ, 1995.- 73 с.
14. Барабаш О.О. // Юридично значуща поведінка: загальнотеоретична характеристика//Харків, 2018- режим доступу: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b226afad-7427-4a49-8bc2-515c71561734/content>
15. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. / В.В. Кузьменко, О.В. Диса, І.О. Шинкаренко. – Дніпро: Видавець Біла К.О., 2019. – 68 с.
16. www.asme-alr.com // Методика діагностики соціально-психологічної адаптації / Автори: К. Роджерс, Р. Даймонд
17. Копач Є.І. «Особливості ворожості і агресивності у старших підлітків із різним рівнем тривожності //Сумми-2022-режим доступу:https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/89891/1/Kopach_bak_rob.pdf;jsessionid=A879E84ED336096FDE442468F0C7C07A
18. Методика фізичного виховання студентів спеціальної медичної групи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Олександра Дмитрівна Дубогай, Анатолій Васильович Цьось, Марина Василівна Євтушок. – Луцьк : Східно-європ. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 180 с.
19. Bailey R. Teaching phisical education / R. Bailey, T. Macfadyen. – Continium International Publishing Group, 2000.– 226 p.
20. Розенбергська шкала самооцінки. Рада охорони здоров'я Університету Бетсі Кадваладра. (callhelpline.org.uk) Отримано 11.03.2017 р.

21. Розенберг М. (1965). Суспільство та підлітковий образ себе. Принстон, штат Нью-Джерсі: Принстонський університет Прес.
22. Шмітт, Д. П. & Allik, J. (2005). Одночасне введення шкали самооцінок Розенберга в 53 країнах: вивчення універсальних та культурно-специфічних особливостей глобальної самооцінки. Журнал особистості та соціальної психології, 623-42-с.с.
23. Шевченко Н.Ф.// Теоретичні підходи до розуміння поняття «самоповага» в історичному поступі психологічного знання // Запоріжжя, 2015-21 с.
24. Лісовенко А. Ф., Долінська Л. В.// Специфіка ворожості й агресивності осіб, схильних до переживання заздрощів за різним типом// *Ūridična psihologiâ*. 2020. № 1 (26)// Юридична психологія-режим доступу: <https://doi.org/10.33270/03202601.31>
25. Запужляк О.К. Зв'язок злочинності неповнолітніх з їх агресивністю. Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні //Дрогобич: Коло, 2005. С. 319–326.
26. Іванова В.В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків // Практична психологія та соціальна робота. 2000. № 5. С.14–16.
27. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. Захисти себе від ВІЛ. Тренінги життєвих навичок: методичний посібник для педагога-тренера. - Тернопіль: «Навчальна книга - Богдан», 2012. - 208 с.
28. Субботович А.В.// Тренінги для дітей// Київ Сбірник 2019-65 -с.
29. Гейл стідз, Тетяна Журавель. Методики та інструменти роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом: навчально-методичний посібник для практиків//2017-294-с.
30. Цимбалюк І. М.// Психологічне консультування та корекція. Модульно-рейтинговий курс: Навчальний посібник. — К: «Професіонал», 2005. — 656 с.

31. Попелюшко Р.П., Асоціальна поведінка як проблема підліткового віку//Хмельницьк-2015//-55-с.
32. Формування інноваційного здоров'я збережувального освітнього середовища:
- 33.Поліщук Н.А., Досвід проектування і реалізації : матеріали круглого столу / –Луцьк : ВІППО, 2018. – 124 с.
34. Бахновська І.П., Асоціальна поведінка особи як суспільна проблема становлення надійної особистості// Вінниця, 2015-13-с.
35. Балакірева О.М. Диференціація життєвих шляхів молодого покоління залежно від факторів соціального середовища / О.М. Балакірева // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. – 2007. – № 13. – С. 6–9
36. Демичева А.В. Причини та фактори росту негативної девіантної поведінки в умовах трансформації українського суспільства / А.В. Демичева // Придніпровський науковий вісник : зб. наук. праць. – № 18. – Дніпропетровськ, 2006.
37. Докторович М.О. Деліквентна поведінка особистості: факторний аналіз / М.О. Докторович // Психологічний вісник : зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 4. – С. 65–68.
38. Зайцева З.Г. Школа і важковиховувані підлітки / З.Г. Зайцева. – К. : Знання, 2001. – 297 с.
39. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. для спецкурсу соц.-пед. циклу «Профілактика девіантної поведінки підлітків» для студ. спец. «Соціальна педагогіка». Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009., 224- с.
40. Кіась А. В. Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків. Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ. 2009.–205-с.

41. Максимова Н. Ю. Основи психології девіантної поведінки. Київ : Видавничо -поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.
42. Гольдштейн А., Хомик В. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам [пер. з англ. В. Хомика]. Київ : Либідь, 2003. 520 с.
43. Шереги Ф.Е., Ареф'єва А.Л. та ін. Матеріали міжнародної конференції "Підлітки і молодь в мінливому суспільстві" (проблеми відхилення). - М, 2001. – 292-303 с.
44. Боднар Л.І., Лефтеров В.О. Психологічні особливості цінностно-сміслової та емоційно сфери неповнолітні з проявами адиктивної поведінки: Innovative development of science, technology and education. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2024. Pp. 387-392

ДОДАТКИ

Додаток 1

Методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса– Даймонда [16]

Текст опитувальника (в адаптації О. К. Осницького, 2004 р.)

1. Зазнає незручність, коли вступає з кимось у розмову.
2. Немає бажання розкриватися перед іншими.
3. У всьому любить змагатися, змагання, боротьбу.
4. Висуває високі вимоги.
5. Часто лає себе за зроблене.
6. Часто почувається приниженим.
7. Сумнівається, що може подобатися комусь із осіб протилежної статі.
8. Свої обіцянки виконує завжди.
9. Теплі, добрі стосунки з оточуючими.
10. Людина стримана, замкнена, тримається від усіх трохи осторонь.
11. У своїх невдачах звинувачує себе.
12. Людина відповідальна; на нього можна покластися.
13. Відчуває, що не в силах хоч щось змінити, всі зусилля марні.
14. На багато дивиться очима однолітків.
15. Приймає загалом ті правила та вимоги, які слід дотримуватися.
16. Власних переконань та правил не вистачає.
17. Любить мріяти - іноді просто серед білого дня. Насилу повертається від мрії до насправді.
18. Завжди готовий до захисту і навіть нападу: «застряє» на переживанні образ, подумки перебираючи методи помсти.
19. Вміє керувати собою та власними вчинками, змушувати себе, дозволяти собі; самоконтроль йому не проблема.
20. Часто псується настрій: накочує зневіру, нудьга.

21. Все, що стосується інших, не хвилює: зосереджений на собі, зайнятий собою.
22. Люди, як правило, йому подобаються.
23. Не соромиться своїх почуттів, відкрито їх висловлює.
24. Серед великого збігу народу буває трохи самотньо.
25. Зараз дуже не по собі. Хочеться все кинути, кудись сховатися.
26. З оточуючими зазвичай ладнає.
27. Найважче боротися з самим собою.
28. Насторожує незаслужене доброзичливе ставлення оточуючих.
29. У душі оптиміст, вірить у краще.
30. Людина неподатлива, уперта, таких називають важкими.
31. До людей критичний і судить їх, якщо вважає, що вони на це заслуговують.
32. Зазвичай відчувається не ведучим, а веденим: йому не завжди вдається мислити і діяти самостійно.
33. Більшість із тих, хто його знає, добре ставляться до нього, люблять його.
34. Іноді бувають такі думки, якими не хотілося б ні з ким ділитися.
35. Людина із привабливою зовнішністю.
36. Почувається безпорадним, потребує того, щоб хтось був поруч.
37. Приймаючи рішення, слідує йому.
38. Приймаючи, начебто, самостійні рішення, неспроможна звільнитися від впливу інших людей.
39. Випробовує почуття провини, навіть якщо звинувачувати себе ніби ні в чому.
40. Відчуває ворожість до того, що його оточує.
41. Усім задоволений.
42. Вибитий із колії: не може зібратися, взяти себе в руки, організувати себе.

43. Відчуває млявість: усе, що раніше хвилювало, раптом стало байдужим.
44. Врівноважений, спокійний.
45. Розлютившись, нерідко виходить із себе.
46. Часто відчувається скривдженим.
47. Людина рвучка, нетерпляча, гаряча, не вистачає стриманості.
48. Буває, що пліткує.
49. Не дуже довіряє своїм почуттям: вони іноді підводять його.
50. Досить важко бути самим собою.
51. На першому місці розум, а не почуття: перш ніж щось зробити, подумає.
52. Те, що відбувається з ним, тлумачить на свій лад. Здатний вигадувати зайвого, словом, не від цього світу.
53. Людина, терпима до людей, приймає кожного таким, яким він є.
54. Намагається не думати про свої проблеми.
55. Вважає себе цікавою людиною – привабливою як особистість, помітною.
56. Людина сором'язлива. Легко тушкується.
57. Обов'язково треба нагадувати, підштовхувати, щоб довів справу до кінця.
58. У душі відчуває перевагу над іншими.
59. Немає нічого, в чому він висловив би себе, виявив свою індивідуальність, своє «Я».
60. Боїться, що подумують про нього інші.
61. Честолюбний, небайдужий до успіху, похвалі: у тому, що для нього суттєво, намагається бути серед найкращих.
62. Людина, в якій зараз багато чого гідне зневаги.
63. Людина діяльнісна, енергійна, сповнена ініціатив.
64. Пасує перед труднощами та ситуаціями, які загрожують ускладненнями.

65. Себе просто недостатньо цінує.
66. За натурою ватажок і вміє проводити інших.
67. Належить до себе в цілому добре.
68. Людина наполеглива, наполеглива, їй завжди важливо наполягти на своєму.
69. Не любить, коли з кимось псуються стосунки, особливо якщо розбіжності загрожують стати явними.
70. Довго не може ухвалити рішення, а потім сумнівається в його правильності.
71. Перебуває в неувважності, все сплуталося, все змішалося в нього.
72. Задоволений собою.
73. Невдачливий.
74. Людина приємна, що сприяє собі.
75. Особою, може, й не дуже красивою, але може подобатися як людина, як особистість.
76. Зневажає осіб протилежної статі та не зв'язується з ними.
77. Коли треба щось зробити, охоплює страх: а раптом не впораюся, а раптом не вийде?
78. Легко, спокійно на душі, немає нічого, що сильно б турбувало.
79. Вміє наполегливо працювати.
80. Відчуває, що росте, дорослішає: змінюється сам і його ставлення до оточуючого світу.
81. Трапляється, що говорить про те, в чому зовсім не розуміється.
82. Завжди говорить лише правду.
83. Стривожений, стурбований, напружений.
84. Щоб змусити хоч щось зробити, потрібно як слід наполягти, і тоді він поступиться.
85. Відчуває невпевненість у собі.

86. Обставини часто змушують захищати себе, виправдовуватися та обґрунтовувати свої вчинки.
87. Людина поступлива, податлива, м'яка у відносинах з іншими.
88. Людина розумна, любить розмірковувати.
89. Іноді любить похвалитися.
90. Приймає рішення і тут же їх змінює: зневажає себе безвольністю, а зробити з собою нічого не може.
91. Намагається покладатися на свої сили, не розраховує на чийсь допомогу.
92. Ніколи не спізнюється.
93. Зазнає відчуття скутості, внутрішньої несвободи.
94. Виділяється серед інших.
95. Не дуже надійний товаришу, не в усьому можна покластися.
96. У собі все ясно, добре розуміє себе.
97. Комунікабельна, відкрита людина, легко сходиться з людьми.
98. Сили та здібності цілком відповідають тим завданням, які доводиться вирішувати; з усім може впоратися.
99. Себе не цінує, ніхто всерйоз його не сприймає; у кращому разі до нього поблажливі, просто терплять.
100. Турбується, що особи протилежної статі занадто займають його думки.
101. Всі свої звички вважає добрими.

Бланк відповідей

ІПБ _____

Вік _____ **Дата народження** _____

Інструкція. У опитувальнику містяться висловлювання про людину, про її спосіб життя, переживання, думки, звички, стиль поведінки. Їх завжди можна співвіднести з нашим власним способом життя.

Прочитавши чергове висловлювання опитувальника, приміряйте його до своїх звичок, свого способу життя і оцініть, якою мірою цей вислів може бути віднесений до вас.

Для того щоб позначити вашу відповідь у бланку, виберіть один із семи варіантів оцінок, пронумерованих цифрами від 0 до 6, що підходить, на вашу думку:

- 0 - це до мене зовсім не відноситься;
- 1 - мені це не властиво в більшості випадків;
- 2 - сумніваюся, що це можна віднести до мене;
- 3 - не наважуюся віднести це до себе;
- 4 - це схоже на мене, але немає впевненості;
- 5 - це на мене схоже;
- 6 - це точно про мене.

Вибраний варіант відповіді позначте в бланку для відповідей в комірці, відповідного порядкового номера висловлювання.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
101									

Обробка результатів

№	Показатели	Номера высказываний	Нормы
1	a Адаптивность	4, 5, 9, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 61, 63, 67, 72, 74, 75, 78, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98	(68-170) 68-136
	b Деадаптивность	2, 6, 7, 13, 16, 18, 25, 28, 32, 36, 38, 40, 42, 43, 49, 50, 54, 56, 59, 60, 62, 64, 69, 71, 73, 76, 77, 83, 84, 86, 90, 95, 99, 100	(68-170) 68-136
2	a Лживость -	34, 45, 48, 81, 89	(18-45)
	b Лживость +	8, 82, 92, 101	18-36
3	a Приятие себя	33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96	(22-52) 22-42
	b Неприятие себя	7, 59, 62, 65, 90, 95, 99	(14-35) 14-28
4	a Приятие других	9, 14, 22, 26, 53, 97	(12-30) 12-24
	b Неприятие других	2, 10, 21, 28, 40, 60, 76	(14-35) 14-28
5	a Эмоциональный комфорт	23, 29, 30, 41, 44, 47, 78	(14-35) 14-28
	b Эмоциональный дискомфорт	6, 42, 43, 49, 50, 83, 85	(14-35) 14-28
6	a Внутренний контроль	4, 5, 11, 12, 13, 19, 27, 37, 51, 63, 68, 79, 91, 98	(26-65) 26-52
	b Внешний контроль	25, 36, 52, 57, 70, 71, 73, 77	(18-45) 18-36
7	a Доминирование	58, 61, 66	(6-15) 6-12
	b Ведомость	16, 32, 38, 69, 84, 87	(12-30)

				12-24
8		Эскапизм (уход от проблем)	17, 18, 54, 64, 86	(10-25) 10-20

Вопросы под номерами 1, 3, 20, 24, 31, 39, 46, 93 не используются ни в одной шкале.

Интегральные показатели

- Адаптация: $A = \frac{a}{a+b} * 100$;
- Самопринятие: $S = \frac{a}{a+1.6b} * 100$;
- Принятие других: $L = \frac{1.2a}{1.2a+b} * 100$;
- Эмоциональный комфорт: $E = \frac{a}{a+b} * 100$;
- Интернальность: $I = \frac{a}{a+1.4b} * 100$;
- Стремление к доминированию: $D = \frac{2a}{2a+b} * 100$;

Інтерпретація результатів

Зона невизначеності в інтерпретації результатів за кожною шкалою підлітків наводиться у дужках, для дорослих – без дужок. Результати до зони невизначеності інтерпретуються як надзвичайно низькі, а після найвищого показника у зоні невизначеності — як високі.

Додаток 2

Методика діагностики агресії та ворожості (опитувальник А. Басса и М. Перри) [17]

Інструкція

До вашої уваги запропоновано низку тверджень. Уважно прочитайте кожне з них і оцініть за 5-ти бальною шкалою. На спеціальному бланку навпроти номера затвердження поставьте хрестик або галочку. Вибирайте той варіант відповіді, який першим Вам спадає на думку. Не пропускайте жодного із запропонованих тверджень. Намагайтеся бути максимально правдиві, тому що, намагаючись уявити себе в кращому світлі, Ви насправді погіршуєте результати тесту. Тут немає правильних та не правильних відповідей.

Опитувальник ВРАQ

1. Іноді я не можу стримати бажання вдарити іншу людину.

1. Дуже на мене не схоже
2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже
3. Щось середнє
4. Швидше схоже на мене, ніж ні
5. Дуже на мене схоже

2. Я швидко спалахую, але й швидко остигаю.

1. Дуже на мене не схоже
2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже
3. Щось середнє
4. Швидше схоже на мене, ніж ні
5. Дуже на мене схоже

3. Буває, що я просто божеволію від ревнощів.

1. Дуже на мене не схоже
2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже
3. Щось середнє

4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

4. Якщо мене спровокувати, я можу вдарити іншу людину.

1. Дуже на мене не схоже

2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже

3. Щось середнє

4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

5. Я дратуюсь, коли в мене щось не виходить.

1. Дуже на мене не схоже

2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже

3. Щось середнє

4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

6. Часом мені здається, що життя мені щось не додало.

1. Дуже на мене не схоже

2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже

3. Щось середнє

4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

7. Якщо хтось ударить мене, я дам здачі.

1. Дуже на мене не схоже

2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже

3. Щось середнє

4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

8. Іноді я відчуваю, що ось-ось вибухну.

1. Дуже на мене не схоже

2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже

3. Щось середнє
4. Швидше схоже на мене, ніж ні
5. Дуже на мене схоже

9. Іншим постійно щастить.

1. Дуже на мене не схоже
2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже
3. Щось середнє
4. Швидше схоже на мене, ніж ні
5. Дуже на мене схоже

10. Я б'юся частіше, ніж оточуючі.

1. Дуже на мене не схоже
2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже
3. Щось середнє
4. Швидше схоже на мене, ніж ні
5. Дуже на мене схоже

11. У мене спокійний характер.

1. Дуже на мене не схоже
2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже
3. Щось середнє
4. Швидше схоже на мене, ніж ні
5. Дуже на мене схоже

12. Я не розумію, чому іноді мені буває так гірко.

1. Дуже на мене не схоже
2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже
3. Щось середнє
4. Швидше схоже на мене, ніж ні
5. Дуже на мене схоже

13. Якщо для захисту моїх прав мені треба застосувати фізичну силу, я так і вчиню.

1. Дуже на мене не схоже
2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже
3. Щось середнє
4. Швидше схоже на мене, ніж ні
5. Дуже на мене схоже

14. Деякі мої друзі вважають, що я запальний.

1. Дуже на мене не схоже
2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже
3. Щось середнє
4. Швидше схоже на мене, ніж ні
5. Дуже на мене схоже

15. Я знаю, що мої так звані друзі пліткують про мене.

1. Дуже на мене не схоже
2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже
3. Щось середнє
4. Швидше схоже на мене, ніж ні
5. Дуже на мене схоже

16. Деякі люди своїм зверненням до мене можуть довести мене до бійки.

1. Дуже на мене не схоже
2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже
3. Щось середнє
4. Швидше схоже на мене, ніж ні
5. Дуже на мене схоже

17. Іноді я виходжу з себе без особливих причин.

1. Дуже на мене не схоже
2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже
3. Щось середнє
4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

18. Я не довіряю надто доброзичливим людям.

1. Дуже на мене не схоже

2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже

3. Щось середнє

4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

19. Я не можу уявити причину, достатню, щоб ударити іншу людину.

1. Дуже на мене не схоже

2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже

3. Щось середнє

4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

20. Мені важко стримувати роздратування.

1. Дуже на мене не схоже

2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже

3. Щось середнє

4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

21. Іноді мені здається, що люди глузують з мене за очі.

1. Дуже на мене не схоже

2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже

3. Щось середнє

4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

22. Бувало, що я загрожував своїм знайомим.

1. Дуже на мене не схоже

2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже

3. Щось середнє

4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

23. Якщо людина занадто мила зі мною, значить вона від мене щось хоче.

1. Дуже на мене не схоже

2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже

3. Щось середнє

4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

24. Іноді я настільки виходив із себе, що ламав речі.

1. Дуже на мене не схоже

2. Скоріше не схоже на мене, ніж схоже

3. Щось середнє

4. Швидше схоже на мене, ніж ні

5. Дуже на мене схоже

Бланк відповідей опитувальника ВРАQ

ПІБ _____

Вік _____ **Дата народження** _____

	Дуже на мене не схоже	Скоріше не схоже на мене, ніж схоже	Щось середнє	Швидше схоже на мене, ніж ні	Дуже на мене схоже
1					
2					
3					
4					
5					
6					

7					
8					
9					
10					
11					
12					
13					
14					
15					
16					
17					
18					
19					
20					
21					
22					
23					
24					

Обробка та інтерпретація результатів

Під час обробки результатів за ключом підраховується сума балів (шкальних оцінок) за кожною шкалою.

При цьому відповіді зі знаком «+» оцінюються у прямому порядку (відповідь «1» оцінюється в 1 бал, «2» – у 2 бали, «5» - у 5 балів), а відповіді зі знаком «-» (затвердження № 11 та 19) оцінюються навпаки (відповідь «1» оцінюється у 5 балів, «2» – у 4 бали, «5» -в 1 бал).

Загалом за опитувальником можна набрати від 24 до 120 балів, з них:

- за шкалою «фізична агресія» – від 9 до 45 балів,

- за шкалою «гнів» – від 7 до 35 балів,
- за шкалою «ворожість» – від 8 до 40 балів.

Висновок про виразність тієї чи іншої ознаки робиться за аналогією зі шкалою нормального розподілу:

- до 30% від загальної кількості балів – відсутність чи незначна вираженість ознаки,
- вище 60 % від загальної кількості балів – явно виражена ознака, схильність до агресії.

Ключі до опитувальника ВРАQ-24

Шкала "Фізична агресія" (9 тверджень): "+" 1, 4, 7, 10, 13, 16, 22, 24; «-» 19.

Шкала "Гнів" (7 тверджень): "+" 2, 5, 8, 14, 17, 20; «-» 11.

Шкала «Ворожність» (8 тверджень): «+» 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21, 23.

Додаток 3**Методика діагностування схильності учнів до шкідливих звичок
розроблений Усович М.В [18, 19]****Опитувальник**

1. Як ти гадаєш, скільки твоїх однолітків палять?
 - a) Таких немає;
 - b) 1 -2 особи;
 - c) Майже третина;
 - d) Майже половина;
 - e) Більшість.
2. Скільки твоїх однолітків уживають алкоголь?
 - a) Таких немає;
 - b) 1 -2 особи;
 - c) Майже третина;
 - d) Майже половина;
 - e) Більшість.
3. Скільки твоїх однолітків хоча б раз спробували наркотики?
 - a) Таких немає;
 - b) 1 -2 особи;
 - c) Майже третина;
 - d) Майже половина;
 - e) Більшість.
4. Скільки твоїх друзів вживають наркотики?
 - a) Таких немає;
 - b) 1 -2 особи;
 - c) Майже третина;
 - d) Майже половина;
 - e) Більшість.
5. Чи вважаєш ти паління анаші, марихуани, гашишу наркоманією?

- a) Так;
 - b) Ні.
6. Звідки одержуєш інформацію про шкідливий і небезпечний вплив наркотиків?
- a) Не одержую зовсім;
 - b) Від батьків;
 - c) У школі;
 - d) Із теле- і радіопередач;
 - e) Із газет і журналів;
 - f) Від друзів;
 - g) Від співробітників міліції;
 - h) Від нарколога
 - i) Інше (вказати).
7. Яку інформацію ти вважаєш найцікавішою та привабливою?
- a) Отриману від батьків;
 - b) У школі;
 - c) Із теле- і радіопередач;
 - d) Із газет і журналів;
 - e) Від друзів;
 - f) Від співробітників міліції;
 - g) Від нарколога
 - h) Інше (вказати).
8. Що з перерахованого досить часто буває у твоїй школі?
- a) Ображення особистості;
 - b) Бійки;
 - c) Злодійство;
 - d) Паління на території школи;
 - e) Вимагання грошей;
 - f) Уживання алкоголю;

- g) Уживання наркотиків;
 - h) Інші антигромадські вчинки (вчинки).
9. Після уроків ти відвідуєш:
- a) Факультативи у школі;
 - b) Курси;
 - c) Спортивну секцію;
 - d) Гуртки;
 - e) Нічим не займаєшся.
10. Для дозвілля й активного відпочинку у твоїй школі школі проводять:
- a) Дискотека;
 - b) «вогники»;
 - c) Предметні тижні, вечори;
 - d) Спектаклі;
 - e) Спортивні змагання;
 - f) Походи;
 - g) Не проводять нічого.

Інструкція.

Потрібно відверто і чесно відповідати на запитання анонімної анкети, обираючи варіант відповіді, що відповідає дійсності.

Опрацювання отриманих результатів.

Підраховувати відсоток учнів, які відповіли на запитання з кожної позиції, враховуючи, що на запитання 6 -10 може бути кілька відповідей бути кілька відповідей. Представити відповіді на запитання 1 -3 у вигляді таблиць чи діаграм. Скласти письмовий аналіз ситуацій в класі, відповівши на запитання;

- Чи існує у класі «наркотичний ризик» ?

(Відповідь вважається позитивною, якщо на запитання 1 – 3 більшість учнів обрали відповіді «в», «г», а на запитання 5 – «б».)

- Чи є «наркотичний ризик» для певних учнів класу?
(Відповідь вважається позитивною, якщо на запитання 4 більшість учнів обрали варіанти «б», «в», «г», «д», на запитання 5 – «б».)
- Яке основне і достовірне джерело інформації про школу наркотиків?
(Об'єктивна картина визначається за кількістю учнів. Які обрали той чи інший варіант із питань 6,7.)
- Які правопорушення є у школі?
(Об'єктивну картину визначити за кількістю учнів, які обрали той чи інший варіант із запитання 8.)
- Чи цікаво школярі проводять вільний час?
(Об'єктивну картину визначити за кількістю учнів, які обрали той чи інший варіант із запитань 9, 10.)

Додаток 4**Методика «Шкала самооцінки» Розенберга [20, 21, 22]****Інструкція**

Визначте, наскільки ви згодні або не згодні з наведеними нижче твердженнями. Поставте навпроти відповідну цифру.

4 - повністю згоден

3 - згоден

2 - не згоден

1 - абсолютно не згоден

Опитувальник

1. Я відчуваю, що я гідна людина, принаймні, не менше ніж інші.
2. Я завжди схильний відчувати себе невдахою.
3. Мені здається, у мене є ряд хороших якостей.
4. Я здатний дещо робити не гірше, ніж більшість.
5. Мені здається, що мені особливо нічим пишатися.
6. Я до себе добре ставлюся.
7. В цілому я задоволений собою.
8. Мені б хотілося більше поважати себе.
9. Іноді я ясно відчуваю свою неефективність.
10. Іноді я думаю, що я в усьому добра.

Ключ і обробка результатів опитувальника

За кожну відповідь нарахуйте собі бали відповідно до ключа.

прямі запитання: 1,3,4,6

зворотні питання - 2,5,7,8,9,10 - бали в них нараховуються навпаки: 4 = 1,

3 = 2, 2 = 3, 1 = 4.

Рівень самоповаги дорівнює сумі балів.

Додаток 5

Ігрова вправа "Спірні твердження"(25 хв.) [27]

Вправа дає можливість кожному учаснику з'ясувати свої погляди на проблему наркоманії.

Матеріали: 4 великих аркуші паперу з надписами "повністю згоден", "згоден, але з певними обмовленнями", "абсолютно не згоден", "не знаю, не впевнений".

Ці аркуші слід прикріпити до чотирьох стін кімнати. Тренер зачитує спірні твердження, пов'язані з проблемою наркоманії або іншою проблемою. Учасники повинні підійти до того аркушу, на якому відображено їхню думку стосовно цього твердження. Учасників просять пояснити, чому вони обрали саме ці твердження. Після пояснень різних поглядів учасникам надається можливість перейти до аркушів, які тепер більше відповідають їхній позиції. Твердження

- Наркоманія- це злочин
- Легкі наркотики нешкідливі
- Наркоманія- це хвороба
- Припинити вживання наркотиків можна у будь-який момент
- Багато підлітків починають вживати наркотики "за компанію"
- Наркоман може померти від СНІДу
- Продаж наркотиків не переслідується законом

Додаток 6**Вправа "Шприц"(15 хв.) [28]**

Учасники сідають у колі. Завдання: придумати 10 варіантів пропозиції вжити наркотик і 10 варіантів відмови від прийняття наркотику. Відмова повинна бути тактичною, але твердою. Час, відведений на роботу пари, 3 хвилини.

Обговорення:

- Чи легко було підбирати належні відмови?
- Які з вимовлених варіантів були найбільш ефективними відмовами? чому?
- Як почували себе учасники в ролі того, хто умовляє, і того, хто відмовляється?

Завершення роботи

На цьому етапі слід підвести підсумки проведеної роботи, з'ясувати, як учасники засвоїли інформацію. Можна скористатися анкетуванням.

Тренер дякує учасникам за увагу, повідомляє, як з ними можна зв'язатися на випадок бажання продовжити взаємодію, і прощається з групою.